

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
1.

Debrecen
1989

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYA

Szerkesztette:

Keresztes László és Kiss Antal

ISSN 0239-1953

©Keresztes László & Kiss Antal, 1989

Tárgyas szerkezetek az erza-mordvinban

Salamon Ágnes

Az eddigi nyelvészeti kutatások megfelelő válaszokat adtak az uráli nyelvrokonság alapkérdéseire. Az egyes rokon nyelvek közötti bonyolult kapcsolatrendszerek felderítésében azonban még bőven akad tennivaló. „A feladat most az, hogy ... tisztább, világosabb képet kapjunk arról, hogy az uráli nyelvek, s így a magyar *hogyan* rokonok”. (Róna-Tas András, *A nyelvrokonság*. Bp., 1978. 452)

Írásommal ennek az összetett problémának egy részterületét kívánom némileg világosabbá tenni.

A **s z u b j e k t o - o b j e k t á l i s v i s z o n y o k** a nyelv univerzális jelenségei közé tartoznak, mivel az emberi gondolkodás legáltalánosabb vonásait fejezik ki a nyelvben. Úgy vélem, hogy a tárgyas viszonyok és az őket megjelenítő tárgyas szerkezetek vizsgálata hű képet ad az adott nyelv legfontosabb jelenségeiről, s azok funkcionálásáról. A tárgyas szerkezetek elemzése ugyanis kiterjed többek között a névszói és igei determináció, a totalitás-parcialitás nyelvi megformálása s az aspektusrendszer körére is. A kutatás során feltétlenül érvényesülniük kell jelentéstani, alaktani és mondattani szempontoknak is.

A mordvin-magyar összehasonlítást igazolhatja, hogy egy idegen nyelv hasonló jelenségeinek vizsgálata mindig hozzásegít az anyanyelvi szerkezet tudatosításához, de lehet finnugrisztikai és általános nyelvészeti haszna is.

Sokan felhívták már a figyelmet a genetikai módszer korlátaira. Hajdú Péter rámutat (Hajdú P.-Domokos P., *Uráli nyelvrokonaink* Bp., 1978. 127-8 és 137) a magyar-mordvin viszonylag nagyarányú tipológiai egyezésre, mely a nagy térbeli — s tegyük hozzá: mai tudásunk szerint jelentős időbeli — távolság miatt megmagyarázhatatlan. S azért is meglepő ez az adat, mert nem cseng egybe a hagyományos szókincsvizsgálatok eredményével. A finnugor nyelvek közül ugyanis a mordvinnak van a legkevesebb közös szava a magyarral.

Értékesek lehetnek a genetikai módszereket kiegészítő szinkrón leíró, tipológiai és areális vizsgálatok. Ahhoz azonban, hogy biztonsággal kiválaszthassuk a lényeges típusjegyeket és egyértelműen megvonhassuk a nyelvi izoglosszák vonalát, pontosan ismernünk kell az adott nyelvek rendszerét. Megbízható és azonos szemléletű nyelvéléssel kell rendelkezünk. S ezen a téren még sok a hiányosság.

Vizsgált mordvin anyagomat — aktív nyelvtudás és anyanyelvi adatközlők híján — mások által rögzített szövegek adták. A legjobb hozzáférhetőség miatt elsősorban népköltészeti

szövegeket választottam, így Heikki Paasonen Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und Grammatikalischem Abriss. Helsingfors, 1909 és Mordwinische Volksdichtung című műve III. kötetének (Helsinki, 1941) erza-mordvin meseanyagát és az Očerki mordovskih dialektov (1-5. Szaranszk, 1961-1968 = OMdD.) sorozat nyelvjárási gyűjtéseit céduláztam ki. Mivel a korpusz kiválasztásában amúgy sem törekedtem eredetiségre, alkalmanként szótár- és nyelvtanírók, nyelvészek már publikált példaanyagát is felhasználtam, főleg a mai szépirodalmi és köznyelvi rétegből.

A magyar nyelvre vonatkozó megállapításaimban főként A mai magyar nyelv rendszere című leíró nyelvtanra (MMNyR. II. Bp., 1970) támaszkodtam.

I.

A cselekvés tárgya, az objektum minden nyelvben létező jelenség. Az általános nyelvészet elmélete szerint a nyelv mélyszerkezeti kategóriái közé tartozik. Az azonos tartalom azonban az egyes nyelvek felszíni szerkezetében más-más módon realizálódhat. A különböző nyelvek mondatrész-kategóriáinak összevetése olykor igen nehéz a hagyományos grammatikák eltérő felosztási rendszere, vagy egyszerűen szóhasználati különbségei miatt.

A magyar akadémiai nyelvtanban meghatározott tárgyfogalom megfelelőjeként az erza-mordvin nyelvtanokban az orosz mintájú *vide dopolnenija* terminust találjuk.

Mondatbeli szerepe tekintetében a tárgy a lativusi, ritkábban locativusi irányt kifejező határozókkal mutat rokonságot. Az orosz és az ezen alapuló mordvin nyelvű szakirodalom nem is tesz olyan éles megkülönböztetést tárgy és határozók közt, mint ahogy azt a magyar hagyományok megkövetelik.

A tárgyat a mordvinban is érdemes a magyarhoz hasonlóan külön mondatrészként elhatárolni, mivel alakjára nézve mindkét nyelvben jellegzetes végződés különbözteti meg, s fontos tulajdonsága az állítmányként szereplő ige ragozásának módosítása.

A mordvin nyelv a tárgyas viszonyokat főként morfológiai szinten fejezi ki. Az erza mondat tárgyát az jellemzi, hogy tranzitív igével alkotott szerkezetében nom., gen., abl., illetve instr-loc. esetvégződést vesz fel a tárgyszó szemantikájától függően. Határozott tárgy előfordulásakor ezen kívül az ige is olyan formába kerülhet, mely közvetlenül utal a tárgyra, a tárgyszó pedig ekkor többnyire határozott vagy birtokos személyragozású.

Ha az igei állítmány és a névszói bővítmény morfológiailag egyértelműen jelölt, nincs jelentősége az állítmány és tárgya sorrendjének. Ekkor a tárgyas viszonyt kifejező szavak sorrendje szabad. Igaz, hogy szabad szórend esetén bármilyen sorrendi változtatás jelentésárnyalatbeli változást eredményez, azonban ezek a különleges mozzanatok nem érintik az alapvető szintaktikai viszonyokat.

A magyarban is ez a helyzet: itt sincs egyetemes érvényű törvényszerűség, mely megkötné a szószerkezet alakját. Teljes szórendi szabadságról azonban csak akkor beszélhetünk, ha a tárgyat egyértelmű morfológiai jelzéssel (raggal) láttuk el, vagy pedig a tárgyas szerkezet igéje utal félreértés nélkül a tárgyra.

Sem a magyarban, sem a mordvinban nem kötelező azonban a ragok kitétele. A tipikusan agglutináló uráli nyelvek közös, az alapnyelvre is visszavezethető szintaktikai jellemzője a jelöletlenség. Az ebből adódó félreérthetőség elkerülése végett már az uráli korban kialakult néhány szórendi szabály. Az állítmányt megelőzi a tárgy és a határozók is, hiszen a finit ige

sohasem lehet determináns. Az objektális szintagmákra is vonatkozik tehát a regens post rectum elv. Mind az uráli alapnyelv, mind a legtöbb mai finnugor nyelv — köztük a magyar is — az SOV szórendi típusba sorolható. A mordvinban ellenben, miként a finnben is, az SVO a domináns sorrend. Az SVO-tendencia a lappban, zürjénben és a magyarban is működik. (Vö. Hajdú P., i.m. 128)

Erza anyagomban a történetileg másodlagosnak tekinthető SVO sorrend fordult elő többségben. Pl. *fedá aftirdas orta-tula* (MdV. III,226) 'Fegyva kirántott egy kapucölöpöt.'

Nagyságrendben alig marad el azonban az uráli eredetű SOV sorrend előfordulási aránya. Pl. *avas tsoringit ääitšä večkiinä* (MdV. III,260) 'Az anya a fiút nem szerette.'

Mindkét említett szórendi változat a semleges, nyomatéktalan mondatokra jellemző. A magyarhoz hasonlóan az erzában is a mondatélre kerülhet az ige, ha a közlésben a cselekvés a lényeges. Pl. *kis lišme vardo i šejš unášaš uskomo* (OMdD. II,218) 'Befogott egy lovat Vardo és elindult elvinni Unyasát.' Ezt sokszor a szövegelmélet kívánja meg. Pl. *pižemes kurok siž čijš feste — provošas ejsendze sadoš storošas* (OMdD. II,111) '— Hamarosan eső lesz, fűss innen — kísérte ki a kertőr.'

A VOS sorrendtől a VSO csak másodlagos nyomatékban különbözik. Az első esetben az alany, a másodikban a tárgy kap másodlagos hangsúlyt. Pl. a VSO szórendre: *polavtiš žijš sišš est nurdost* (OMdD. II,217) 'Megcserélték ők a saját szájukat.'

A kontextus kontrasztviszonyaitól és a mondat nyomatékolásától függően használják az erzában az OSV, illetve az OVS szórendet. Pl. OSV: *še täjxtištš fedä nälšitš rošbojšikiš kecta* (MdV. III,227) 'Ezt a lányt Fegyva ragadta el a rablótól.' A tárgy kiemelt helyzete határozottságával magyarázható, mivel már korábban volt említve, az alany pedig így kontrasztot fejez ki, azaz „Fegyva ragadta el, nem a testvére.” Ugyanígy: *čejšitšičü barcuš jarcaj* (OMdD. II,92) 'Az egereket a borz eszi.'

Az OVS variánsban az igei álltmányon érződik a másodlagos nyomaték. Pl. *veše bašaštš nafašitš od-šejšitš diž oras, nafašitš veštš mazistš* (MdV. III,215) 'Az egész fürdőt feldíszítette a leány és a legény, egészen szépre díszítették.'

Az erza szórendi szabályok pontos leírása inkább szövegelméleti, mint mondattani kutatásokat kívánna. Ezért elégedjünk most meg a fenti példákkal a magyarral sok hasonlóságot mutató kötetlen szórendi típus szemléltetésére.

II.

1. A tárgy szerkezet tagjainak szemantikai viszonya szerint a magyar grammatikai gyakorlat külső és belső tárgyat különböztet meg, más elnevezéssel iránytárgyat és eredménytárgyat, illetőleg a határozói értékű tárgyat. A mordvin nyelvtanok mellőzik ezt a rendszerezést, pedig például a partitivusi tárgy jelentése ennek segítségével pontosabban határozható meg.

Az iránytárgyban megnevezett dolog a cselekvéstől függetlenül is létezik: *kurgondo nardik* (OMdD. III,128) 'Töröld meg a száját!'

Az iránytárgy egyik fajtája a részleges tárgy. A névszói esetrendszerben a teljes-részleges oppozíció a rokon nyelvek közül csak a balti finn nyelvekben, a mordvinban és a régi magyarban jelenik meg. A partitivusi tárgy a mordvinban is határozóból való átértékelődéssel jött létre. Esete az ablativus. Pl. *pižä tikšedä jarcama, kelmä vättä šimimä* (MdV. III,250)

'Zöld fűvet enni, hideg vizet inni.' Használata erősen korlátozott, függ mind az igei alaptag, mind a tárgyszó jelentéséről. A *jarsams* 'eszik', *síméms* 'iszik', *poéms* 'rág', *níléms* 'nyel' és még néhány hasonló jelentésű ige ételt, italt, fogyasztásra való dolgot kifejező tárgyaként fordul csak elő.

Az ablativus-partitivusi tárgyeset és az eredeti helyhatározói abl. közt több átmeneti jelenséggel találkozhatunk. Nem érthetünk egyet Jakubinszkajával, aki a *kédfe kundijénén* 'kézen fogott engem' és a *durakos kapudize vazoúf pílgede* 'a bolond megragadta a borjút a lábánál' szerkezeteket idézi részleges tárgy gyanánt. (Якубинская-Лемберг, Э.А., К вопросу о выражении прямого дополнения в эрзя-мордовском языке. Учёные записки университета им. Жданова № 314, вып. 63. Ленинград, 1963. 78) A finnugor nyelvérzék és grammatikai gyakorlat ezeket határozónak értelmezi. Objektívabb, formai tényezők is kizárják azonban a tárgyesetet. Bár az első példában nincs kitéve a Sg1 személyű tárgy, az ige személyragja egyértelműen utal rá, a másodikban pedig a *vazoúf* szó a direkt teljes tárgy. A tárgyas igeragozás használata is kizárja a részlegességet.

Hasonlóan, nem finnugor, hanem orosz szemléletmód eredménye lehet, hogy a *pélan kiskado* 'félek a kutyától' abl-i vonzatot tárgynak nevezi (uo. ld. még: Itkonen, E., Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen. FUF. XXXIX. Hki, 171-2).

Az erza *do/dé, to/te* abl.rag a PU + TA morféma egyenes folytatója. Az elsődleges helyhatározói jelentést jobban megőrizte, mint a vele azonos eredetű balti-finn part. rag, melynek eredeti funkciója ma már csak határozószókban és névutókban lelhető fel. A mordvin ablativusból éppen ezért nem lett a balti-finnhez hasonló valódi tárgyeset.

Az erzában a várható abl. helyett határozott elativust is használnak. Pl. *azo toľka ton baba jagań ojeť ejstâ íľa nola* (OMdD. III, 105) 'Menj, csak a Baba Jaga zsírjából ne nyalj.'

Az ilyen mondat szerkezetben a tárgy mindig valamilyen meghatározott ételt, ismert fajtájú italt jelöl. Az elativusi tárgy használata nem általános az egész erza nyelvterületen. Az abl. és elat. jelentésváltozás nélküli felcserélhetősége csak egy-két nyelvjárásban figyelhető meg. Pl. Kelgyusevo faluban: *kašadondo jarsaľ jarsavat* és *kašadondo este jarsaľ jarsavat* (Ермушкин, Г.И., Типологическая эволюция системы местных падежей в истории мордовских языков. См. Историко-типологические исследования по финно-угорским языкам. Ред. Серебrenников, Б.А. Москва, 1978. 221) 'Kásáját evén ennéd', azaz 'edd élvezettel'.

Bubrich szerint az ablativus és elativus váltakozását a határozott ragozásban megjelenő névutók hasonlósága (abl. *este, ezde; elat. ejste*) okozhatta. (Бубрих, Д.В., Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск, 1953. 69)

Ezzel szemben én valószínűbbnek tartom a magyarral analóg tendencia érvényesülését. Mint ahogy a régi magyar *-ban, -ben* ragos partitivust kiszorította a *-ból, -ből* elat. ragos határozó, miután amaz a nyelvhasználatban amúgy is elveszítette tárgyeset jelentését, az erza ablativusi partitivust is könnyen felválthatja egy, a mai nyelvérzék számára megfelelő, konkrét jelentésű határozó. Annál is inkább, mivel az abl. előfordulása eleve igen korlátozott.

Efféle egybeesés a tárgy részlegességét jelölő rag és a nem objektális esetek között más rokon nyelvekben is előfordul. A lapp nyelvjárások egy részében elat. jelöli a részleges tárgyat. A finnben is kapcsolatban van a part. és elat. jelentése.

Az eredménytárggyal megnevezett dolog a cselekvés tartama alatt, annak következtében jön létre. Pl. *šačťs tšora* (MdV. III, 217) 'szült egy fiút'.

Alkategóriaként említhető meg a figura etymologica vagy figura synonymica néven ismert tárgyas szerkezetek egy része. Pl. *paŕāj jofŕiik jof kskā* (MdV. III,271) '...nővér, mesélj mesét.' Az uráli nyelvekre jellemző szerkezet kedvelt az erzában is. Különösen a népmesei szövegekben gyakori, hiszen a töisméltés elsősorban a szóbeli előadásmód természetes nyomatékosító és zenei hatást keltő stíluseszköze.

A határozói értékű tárgy már sok nyelvészt késztetett vitára. H.Molnár Ilona szerint ez a tárgytypus késői, analógiás keletkezésű. (H. Molnár I., A határozói értékű tárgy helye a mondatrészek között. MNy.LIV.243-57) Mások a több funkciót betöltő tárgyat ősi jelenségnek tartják. (Beke Ödön, A mondatrészek fejlődése. Nyr. LIV, 74-83. Kont, K., Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Tallinn, 1963.11-15) A különféle adverbialis jelentésű tárgyakat jelentéstanilag nemigen érdemes egy harmadik osztályba sorolni, hiszen mindig eldönthető, vajon a tárgy alá van-e vetve az igei actiónak, vagy pedig eredményének tekinthető.

A határozói értékű tárgy számunkra most annyiban érdemel figyelmet, hogy mind a magyarban, mind a mordvinban ún. intranszitiv igéhez is kapcsolódhat, s ha a tárgy határozott, az ige a tárgyas ragozás toldalékait veszi fel. Pl. m. *járom az utcákat*; ill. mdE. *lisif pizeŕi vifinif i aréf vasu* (MdV. III,249) 'Kíérték a rézerdõbõl és messzire lovagoltak'. Ткр. „Тулérték а рээрдõt ...”

2. Az erzában a logikailag határozott tárgy megléte vagy hiánya nemcsak jelentéstani kérdés, hanem szintaktikai és morfológiai következményekkel is jár, befolyásolja az egész tárgyas szerkezet alakját.

A mordvinban a mi névelõink feladatát a névszói paradigma kettõs rendszere tölti be. A határozott declinatio alakjai tipológiailag a balkáni nyelvek, ill. a svéd posztpozitív articulussal vannak rokonságban. Articulusként az erzában az uráli eredetű *še* 'az' és a többes számú *še* mutató névmás jelenik meg.

A mutató névmás posztpozitív helyzetét sokan az uráli nyelvektõl idegen jelenségnek tartották, s nyelvi archaizmussal, emfázissal, vagy kölcsönzéssel magyarázták. (võ. Pusztay János, A determinálás kifejezése az uráli nyelvekben. Nyr.99,356-64: Серебренников, Б.А., Историческая морфология мордовских языков. Москва, 1967.45)

Ravila azonban felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a névmásoknak nem lehet rectuma, jelentésük változatlan marad más szórend esetén is, ezért állhattak a determinált szó elõtt és utána is. Az uráli nyelvekre azonban jellemző a prefixális szó- és formaképzés, ezért a névmások posztpozicionális helyzetben agglutinálódtak, mert csak így válhattak szuffixummá. (FUF.XXVII,132-3) A posztpozitív articulussal más szempontból sem idegen elem az uráli nyelvekben. Ebben a funkcióban szinte valamennyiben általános a birtokos személyragok használata, melyek determináló szerepe legalább olyan eredeti, mint a birtokviszonyt jelölõ. Mindkét jelenség elõzménye a névmás értelmezõi használata lehetett, mely magyarázatot ad a hátravetett helyzetre (Papp I., MSFOu.CXXV,406 kk.; Balázs J., NyÉrt.46.sz. 3-16). Bár az erzában a Px-es determinálás háttérbe szorul a határozott névszóragozással szemben, a reliktumként fennmaradt néhány kifejezés értékes bizonyítékunk lehet a kifejezõmód eredetére vonatkozóan. A Px3Sg ugyanis majdnem kivétel nélkül egy õsi lexikai réteghez tartozó szavakhoz — természeti jelenségek, földrajzi fogalmak nevéhez járul. Pl. *ménel* 'ég', *mastor* 'föld', *ška* 'idõ', *vešelks* 'idõjárás' stb.

3. Az uráli nyelvek többsége kétféle (határozott és határozatlan) tárgyesetet ismer, s valószínűleg a PU-ban is így volt. (*-m és Ø)

A mai magyar nyelvben is megvan még a jelöletlen tárgyeset, noha a ragos vagy ragtalan acc. használatának feltételei megváltoztak, sőt alig mutatható ki kapcsolata a determinációval.

A mordvin nyelvtanírók többsége az acc-t nem sorolja az esetek közé. Ezzel azt a tényt emelik ki, hogy a mordvinban valóban nincs a magyar -t raghoz hasonló általános tárgyjelölő eszköz. Csupán ezen az alapon nem tagadhatjuk az acc. meglétét. A különböző nyelvek paradigmáinak összehasonlítása még rokon nyelvek esetén is igen kényes dolog. Minden egyes nyelvi rendszerben más-más lehet a nyelv eszközeivel ugyanazt a valóságot tükröző esetek száma, s már emiatt is eltér az egyes esetekre jutó kifejezésbeli „feladat” mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Nincs és nem is lehet tehát két teljesen azonos szerepkörű acc.

A mai magyarral ellentétben az erza tárgyszó alakja szorosan összefügg a szemantikai jellemzőkkel. A tárgy jelentésárnyalatai többféle, mindig pontosan meghatározott grammatikai eszközzel fejeződnek ki.

A határozatlan dolgot, fogalmat jelölő tárgy alakilag az indet. nominativusszal egyezik meg. Pl. *i tükse ledan i kalxt kundan i sarast vanctan* (OMdD.II,92) 'Füvet is kaszálok, halat is fogok, tyúkot is őrzök'. Az erza jelöletlen tárgyeset egyenes folytatója a PU-i határozatlan acc-nak, mivel a határozatlansággal való összefüggése egyértelmű.

A határozott tárgy kifejezőeszközei változatosak.

a/ A leggyakoribb a det. gen-szal egybeeső tárgyeset. Ragja egyes számban -*ńt/ńt*, többes számban -*ńenń*. Pl. *son jalaksońt tago kudon kadife* (MdV.III,216) 'Ő a hűgát megint otthon hagyta'; *odńvńńenń sodamodńenń avńńńń, sńńń, sńńń babńńńńenń, ańńńńńenń luńńńńń* (MdChr.5) 'A menyecskéket, a vőket megríkatom, az öreg-öreg anyókákat, apókákat megzokogtatom'.

b/ A már eleve határozottnak gondolt tárgyszónak nincs szüksége külön determinálásra, így határozott tárgyi szerepben az indet. ragozás -*ń* genitivusragját veszi fel. Az erzában ezt a jelentéstani csoportot a személynevek és egyes névmások alkotják. Pl. *koda sovańń fedńń karmńń čauma* (MdV.III,226) 'Amikor bementek, kezdték Fegyát ütni'; *ńenń íkńń makssa mńńńńenń* (MdChr.4) 'Azt először adom férjhez'.

A népmesékben köznevek is fejezhetnek ki határozott tárgyat -*ń* ragos alakjukkal. Pl. *ofto mńńń varakńńenń: „ mńńs íńńa pustńńenń tonńńńń?”* (MdV.III,281-2) 'A medve azt mondja a varjúnak: - Miért tanítottad ilyenre a sármányt?'

Ezek a főnevek a mesék élő, beszélő, emberként viselkedő állatszereplőit nevezik meg, funkciójuk a személynevekével azonos. Példamondatunkból az is kiderül, hogy nemcsak a tárgyesetben, hanem másutt sincs rajtuk determináló elem. Ez is a tulajdonnévi használat feltevését támogatja.

Az erzában a főnév határozottságát a mellette álló szavak is okozhatják. Az *ostatka, kadoviks, mejelńe* 'utolsó, maradék', *lija* 'másik', *koj-kona* 'néhány', *eńva* 'mindegyik', *ńeńe, ńeńeńe* 'mind' névmásokkal determinált névszónak már nincs szüksége másik meghatározó elemre. Pl. *ńeńks kudon čńń makssńń!* (MdV.III,282) 'Egész gazdaságomat odaadom.'

c/ Koljagyonkov szerint a det. nom. is elegendő lehet határozott tárgy jelölésére mind egyes, mind többes számban. Szöveges példát mégis csak az egyes számú alakra hoz, ugyanabból a regényből idézve. Mindhárom példamondatában az -*ń* (pro -*ńń*) ragos szó -*ms* végű infinitivusnak a tárgya. Pl. *bańńado mejńe kopordams eńfavi martonńe, kavńńams čorań* (pro

óráút) Kolomaszov V., Lavginov, Szaranszk 1956 id. Koljagyonkov, Структура простого предложения в мордовских языках. Саранск, 1959. 131) . Saját anyagomban nem találok hasonlóval, így ha az írón kívül más is használja, akkor is ritka, nem tipikus, mondat szint alatt megjelenő szerkezet lehet.

d/ Az inessivus-instrumentalisi ragos névszó is fejezhet ki határozott tárgyat. Ez a tárgyjelölési mód azonban nem emelkedett köznyelvi szintre, az iskolai nyelvtankönyvek nem is említik, s az írók is ritkán élnek vele. Az északkeleti nyelvjárásterületen (Alatir és Szura menti, balseignatovói, alsópjanai tájszólások) az iness-ragos tárgyszó következetesen determinált tulajdonnév vagy más módon határozott. Pl. *skaltneze noldif* (OMdD.I,93) 'Kiengedik a teheneket'. *lamo tuwost kastatamok, amefikaszo startanok* (OMdD.II,231) 'Sok disznót neveiünk, utolérjük Amerikát'.

Az északnyugati nyelvjárások analitikus inessivusi szerkezetet használnak. Például a következő balseignatovói mondat *-opef sasif fejtsest* (OMdD.II,222) 'Megint utoléri a lányt' északnyugaton *opef sasif fejtsest esne* megformálású lenne. (Jermuskin, 1978. 197.)

A névutós kifejezőmód a másodlagos főnévragozás következménye. Az erzában a már ragozott névszók további ragokkal láthatók el. Ekkor az első rag függő szótól létrehozásával mintegy képzővé válik. A szóbanforgó nyelvjárásokban a másodlagos iness., elat., és comparativus bázisú det. genitivusok formailag azonosak az irodalmi nyelv határozott iness., elat. és compar. alakjaival. A jelentés azonban más. Pl. Iness: *kudo/so/ńít* 'a házban' — ÉNy-on: Gen-Acc: 'azt, aki otthon van'.

A homonímia megszüntetésére irányuló törekvés vezetett a névutós szerkezetek megjelenéséhez az alapragozásban. (Ермушкин, Северо-западные говоры эрзя-мордовского языка. М., 1967. 13) Ezek az összetett alakok a névszó határozott birtokos esetű alakjából és ragos visszaható névmásból állnak. A tárgyszó lehet határozatlan birtokos esetben, ha személynév vagy névmás. Pl. *kuvat učif avazá mašat ejsá -no maša ez učvt* (OMdD.III,101-2) 'Sokáig várta az anyja Mását, de Mása nem váratott ki'. Határozott genitivushoz járul a névutó köznevek esetében. Pl. *vanka, koda uskfi pačatń esne* (Jermuskin 1978.196) 'Nézd csak, hogy húzgálja a kendőt'.

Az alapszó természetesen Px-es is lehet.

Érdekes variációkat mutat a személyes névmások ilyen típusú tárgyese. Ugyanazt a jelentést fejezheti ki a 1Sg személyes névmás iness. raggal, a névutós iness. szerkezet, ill. pusztán a névutó Px1Sg alakja, ha a finit ige alanyi ragozású. Pl. *čavi mońceń* = *čavi moń esne* = *čavi esneń* (OMdD.I,45) 'Űt engem'.

A névmás genitivusa gyakran kiesik a névutós szerkezetekből, a névutó ekkor Px-et vesz föl és „névutó-névmássá” válik.

Ugyanígy jellegű folyamat ment végbe a magyarban is. A ragok és névutók Px-szel ellátott (én)alattam, (ti)hozzátok típusú kombinációit egyenrangúnak tekintjük a paradigmában az őt, őket szabályos formákkal.

Ha az erza ige tárgyas ragozású, ez a „névutó-névmás” nem lehet tárgy a mondatban, mert ekkor a személyes vagy mutató névmási tárgyra az igei személyragok utalnak.

Jermuskin szerint (Jermuskin, 1978.195) az inessivust tárgyesetként régebben több erza nyelvjárás használta. Felhívja a figyelmet arra, hogy az északnyugati tájszólásokban a népköltészet archaikusabb rétegeiben megtalálhatjuk szórványos nyomait. Alemajevo faluból idéz egy Px-es példát: *meřat a meřat, řefakaj, osta laņgs parat deřńamo, pařsej bačaso řisamo,*

mazi jalgason purnamo, duduskason sedamo? 'Megengeded vagy nem, apám, a kapuhoz párokat vezetni, selyem kendővel integetni, szép barátnőimet összegyűjteni, sípommal játszani?'

Bár nincs okom kétségbevonni Jermuskin szavait, hiszen az erzában sokkal járatosabb, de szerintem mégsem egészen biztos, hogy az iness. ragos szó az infinitívusszal alkotott szerkezetben tárgyesetet jelöl; elképzelhető az instrumentalisi, vagy valami hozzá közelálló esettartalom (esetleg társhatározó: 'barátnőmmel összegyűlni') is. Ezt a kételyt támasztja alá a mondat alakilag teljesen azonos másik szerkezete, a *duduskason sedamo*, mely egyértelműen eszközhatározó. Az iness-instr. rag háttérbe szorulását, s ezzel egyidejűen az accusativusi forma térnyerését példázza a használati ingadozás. Egy mondaton belül kétféle formát alkalmaznak. Pl. *pižej golšiniem e vešini - vanan avakščin-nuzdakščin lukšči lavške e nufši, čova valgejse e targi, piši selvece e nufši, lutkat-lutkat e pašini* (Jermuskin 1978.195) 'Rézgyűrűcském hej, megkerestem - látom: női sorsom-ínségem ingó bölcsőt hej ringat, vékony hangon hej húzza, forró könnyet hej ont, ringyet-rongyot hej foltoz.'

Az iness. a mordvinban nem fejlődhet egyetlen, általános tárgyesetté, mivel helyhatározói jelentése él az egész nyelvterületen, s elsődleges tartalma más eset jelentésárnyalatát felvéve sem homályosul el. Pl. *ošif ejsa fāfat-avat pomnef toš ejsa* (OMdD.III,116) 'A városban a szüleid emlékeznek rád.'

Az esethomonímia megszüntetésére irányuló törekvés nyelvjárásonként több vagy kevesebb következetességgel érvényesül. A tájszólások többségében nincsen iness. ragos tárgy. Ahol megvan, használati köre ott sem széles, jelentésanilag és szintaktikailag pontosan körülhatárolt. A -so ragos tárgyat tartalmazó szerkezet mindig alanyi ragozású igét tartalmaz. Jelöli egyrészt a cselekvés befejezetlenségét, másrészt a határozott tárgynak arra a tulajdonságára utal, hogy a cselekvés csak részben hatja át.

Természetesen „szabályt erősfő” kivételek itt is akadnak. A *rozseš lediž* (OMdD. I, 93) 'lekaszálták a rozst' mondat igéje tárgyas ragozású, noha a tárgyszó indet. iness. ragos. Valószínű, hogy a konkrét helyzetben a beszélő számára a tárgy határozottságának képzete fontosabb volt, mint a részlegessége, s a cselekvés eredményességét is a tárgyas igealakkal tudta érzékeltetni.

Mi lehet az oka, hogy éppen az iness. lett a határozott részleges tárgy jelölője? Bubrich úgy vélte, hogy az acc-i és iness-i szerkezet azonos alakúsága volt az alapja ennek a folyamatnak. (Bubrich, 1953. 44) Elméletének azonban már kiindulópontja sem bizonyítható. Nagykin és Jermuskin szerint az iness. szemantikáján belül, az instrumentalisi jelentésben kell keresnünk az okokat (Nagykin OMdD. V, 20 és Jermuskin 1978. 202).

Iness. ragos tárgy előfordul a zürjénben is (Itkonen, im.175; Fokos-Fuchs ALH V.47) és a magyarban is használták a XVIII. századig, s ez a tény önmagában is megkérdőjelezheti a fenti elméleteket és alapjául szolgálhat egy általánosabb érvényű magyarázatnak.

A régi magyarban a -ban, -ben ragos szó eredetileg részelő határozó volt. Később vette magára az elmaradt alany, ill. tárgy szerepét. Feltehető, hogy másutt is végbemehetett hasonló folyamat. Az iness. más rokon nyelvben is válhatott bonyolultabb nyelvi szerkezetek kiindulópontjává. A finn 2. és 3. infinitívus inessivusi alakjai „éppen most” „éppen akkor” folyó cselekvést jeleznek, azaz „az actió belsejében, közepén” vagyunk. Pl. *laskiessa; olen puhumassa*. A belső helyhatározó esetnek megvan tehát az a képessége, hogy kifejezze a folyamatban levést, illetve a tárgyra való részleges, fokozatos irányulást. Elképzelhetőnek

tartom, hogy az elsődleges inessivusi alapról két különböző tartalmú jelentésfejlődés indult el a mordvinban az instrumentális és az acc. irányába.

c/ A meghatározott személyhez tartozó dolgok determinálnak számítanak. A Px-es főnevek általában nominativusi alakjukkal jelölnek határozott tárgyat. Pl. Px1Sg: *ísoringiś miefä: uj pafakaj, karksum stuftä* (MdV.III, 234) 'A fiú így szól: — Jaj, nővérkém, az övem ott hagytam,'; Px2Sg: *mon mukšnijä toñ annuškaś, son űej vircä* (OMdD.III, 116) 'Én láttam a te Annuskád, ő most az erdőben van'; Px3Sg: *ot, veřgez pulozo jokstife íefandzo valmawa* (OMdD.II, 228) 'Íme, a farkas bedugta a farkát az apja ablakán'; Px1Pl: *miś ešeñek mastirijik umaś sadiks fájsiřik* (OMdD.III, 99) 'A mi saját földünket almáskertté tesszük'; Px2Pl: *puřģiñe iřazoro paz puřģiñe-ķevseņe ľeťfadiř, toľsonzo pultatadiř varmasonzo kulovonkkak ponřavsiñe* (MdChr. 6) 'A Mennydörgő isten-fejedelem mennykővével lesújt benneteket, tűzével eléget titeket, szelével hamvaitok is szétszórja'; Px3Pl: *maksiř suriřgist suskums* (MdV.III, 233) 'Odaadták az ujjakat megkóstolni'.

A Px-es főnevek paradigmája 1. és 2. személyben hiányos: nincs külön genitivusi és dativus-allativusi alak. Ezért az 1. és 2. személyű birtokos esetén a tárgyszó mindig nominativusban áll. Leíró szempontból a rokonságnevek kivételesek, mivel minden személyben teljes a ragozásuk. A tárgyesetet ezek gen-acc. alakjukkal jelölik.

A nyelvjárások többségében és a köznyelvben a 3. személyű Px-es szónak van birtokos esete is, mely a határozott tárgyat is kifejezheti. A *-nzo/-nze* végű szóalak, mely *n* birtoktöbbsesítő jelet tartalmaz, a több birtokra utaló ragozási sorból került át.

A többes számú alakok átértékelődése, a Sg és Pl birtok megkülönböztetésének eltűnése nem kivételes jelenség az erza Px-ragozásában. Következetes különbségtétel csak az egyes szám 1., 2., 3., személy nom. -ban — egyes nyelvjárásokban a PlI-ben is — van. A függő esetekben az eredetileg többes számú formák terjedtek el.

Mivel a Px3Sg genitivusával kifejezett tárgy formailag mindig többes számú, a tárgy számára az igealak utal. Pl. *jortize ivan acamonzo di ozaś susek laņģa, piľģeņe noldiñe ķekķeñi jonoν* (Колядѣнков. М.Н., Грамматика мордовских языков. II. Синтаксис. Саранск, 1954. 201) 'Ledobta Iván az ágyneműjét és leült a szuszékra, lábát /tkp. lábait/ kinyújtotta az ajtó felé'. A *jortize* alak Sg3, a *noldiñe* Pl3 tárgyra utal.

Egyes nyelvjárásokban még él a számmegkülönböztetés. A bolseignatovói tájszólásban például következetesen érvényesül, ha a tárgyszó élettelen dolog. Pl. *bojaros ozaś piśi nurdośteñ, kaļiñe řapkařo di vařgandzo di ući, koda piśiľgadi* (OMdD.II, 217) 'Az uraság beült a meleg szánba, levette sapkáját és kesztyűjét (Pl) és várja, mikor izzad meg'. Itt a többes számú tárgyra nem utalt külön igealak — mivel az állítmány számban a hozzá közelebb álló tárgyszóval egyezik meg —, de a Px egyértelművé tette a számmegkülönböztetést.

Az élőlényt jelölő Px-es főnévi tárgy ebben a nyelvjárásban is csak többes formájú lehet. A numerus ekkor vagy az igeraggal fejeződik ki, vagy pedig Px-es alak helyett determinált gen. használatos. Pl. *řorandzo son gućiñe bazarow* (OMdD.II, 163) 'A fiát elküldte a piacra.' De: *řorandzo son gućiñdže bazarow* (OMdD.II, 164) vagy: *soñ řindze řoraťteñ son gućiñdže bazarow* 'A fiait elküldte a piacra'.

A magyarban nemcsak azért nem találkozunk efféle megoldással, mert nincs külön határozott főnévragozásunk, hanem azért sem, mert elképzelhetetlen a birtokos személyrag elhagyása még a főnévi vagy személyes névmási birtokos jelző kitétele mellett is. A Px nélküli

birtokos névmásos szerkezet idegenszerű a mordvinban is, elterjedésében valószínűsíthető valamelyik szomszédos idegen nyelv (talán az orosz) hatása.

Hasonlóképpen nem „finnugoros” a drakinói tájszólás következő példája: *mižarda son pandžinda šelmitšini* (OMdD.III, 276) 'Mikor ő kinyitotta a szemét'. A határozott tárgyat a det.Plgen. jelzi Px nélkül. A rokon nyelvekben kötelező lenne kitenni a birtokos személyragot. A határozott Cx-es alakok használata a birtokos személyragozás helyett az erza nyelvterületen szórványos és vagylagos.

f/ Markov szerint a tér- és időbeli együttlétre utaló *-nek/nek* ragos improduktív comitativusi esetet is lehet határozott tárgy kifejezésére használni. Saját példám nincs erre a jelölésmódra s mint arra Itkonen is rámutat (Itkonen, 175), Markov egyetlen erza példamondata sem comitativusragos, hanem több birtokra utaló többes szám első személyű Px-es tárgyszót tartalmaz: Pl. *maři, što ton šesat, kavoičiek ožđaso krostšesamiž* (Markov, Ф.П., Функции объектного спряжения мордовского глагола. Төид läänemeressoome ja volga keelte alalt. Таллин, 1964. 81) 'Meghallja, hogy itt vagy, mindkettőnket gyepölve ver agyon'.

4. A determináltság-indetermináltság kategóriája szoros összefüggésben van a tárgy szófaji jellemzőivel. Az alaktani rész utalásait követően összegezzünk most ebből a szempontból.

Tárgyként, mivel dologfogalmat fejez ki, főnevet, főnévi jellegű vagy főnévi értelemben használt szófaját használunk.

A/ Az erzában csak a főnév, pontosabban csak a köznév lehet a közlés céljától függően határozott vagy határozatlan és veheti fel ennek alapján a megfelelő esetragot vagy jelöletlen maradhat. Ha a kontextus konkretizálja a köznevet, alaktani viselkedése szempontjából a személynevekhez válik hasonlóvá. Mivel a személyneveket eleve határozottnak gondolják, ritka kivételnek számít, ha tárgyesetben det. ragokkal látják el őket. Pl. *zojašt kadijija lanğozost* (OMdD.III, 128) 'Zóját rájuk hagytam'. Olyasféle normától való eltérésnek vehető, mint a magyarban a személynevek határozott névelős használata.

A nem személyeket jelölő tulajdonnevek határozott tárgyi szerepben való viselkedésük szerint a köznevekhez hasonlíthatnak. Pl. *najmanoiš lemdaksniže šajtanos „lavginiijaks”* (Koloszovtól id. Markov, 1964.78) 'Najmant elkeresztelte, az ördögbe is, Lavginiának.' Nem lehetséges az efféle használat: +*najmanoiš lemdaksniže*, mert így személynevet, nem pedig helynevet értenének rajta.

B/ Lehet a tárgy főnévi névmás is.

A kérdő névmások egy része a főnevek paradigmája szerint, azaz mindhárom ragozásban változtatja alakját, a *meže?*, *kons?*, *kodamo?* 'mi, melyik, milyen' névmások mind egyes, mind többes számban határozott alakban is állhatnak.

A *šaro/šaro/šaro* 'hány?' csak det. Pl ragokat vesz föl. A *meže* Sg és Pl, a *kons* és a *šaro* Pl Px-ekkel determinálható. Az alapalak tehát csak határozatlan tárgyat jelölhet. Pl. *babaj mefi: meže uski?* (OMdD.III, 132) 'Az asszony mondja: - Mit hoztál?'

Részleges tárgyat is kifejezhet a mutató névmás ablativusban. Pl. *ofto molš: „fivés a fivés, meže jarcat?”* (MdV.III, 274) 'Egy medve jött: - Róka, hé róka, mit eszel?' Határozott tárgyként a *mežeš*, *mežšne*; *konsš*, *konsšne(n)*; *kodamoš*, *kodamošne* alakok szerepelhetnek, valamint a *konsš* forma.

A vonatkozó névmások alakilag megegyeznek a kérdő névmásokkal. Indet. genitivus raggal ellátva áll tárgyi szerepben a *ki* 'ki, aki'. Pl. *kudos sovas še, kiń eśf ućok* (OMdD.II, 113) 'A házba belépett az, akit nem vártak.'

A mutató névmások is hasonló módon viselkednek. Pl. *śeń śemeć arct* (OMdD.II, 95) 'Ezt hímzésnek nevezik'; ...*ki śedā ikeśā peśe kaffinkandzā, śeń maksifik miđđińiń* (OMdD.III, 101) '... aki leghamarabb megtölti a kosarát, azt adjuk férjhez.'

Általános névmás ragtalanul vagy -*ń* végződéssel: „*levksken*”, *meri*, „*ofto vese mansinze*” (MdV.III, 281) 'A fiókáim — mondja — a medve mind elcsalta'; *vāiń andfej — son prok ovtićekā, boroćā i vāśeń iźńā, kavti keśā sādējndzā* (OMdD.III, 95) 'A falubeli Andrej, ő olyan, mint egy medve, küzd és mindenkit legyőz, két szíve van, azt mondják'.

Határozatlan névmási tárgy: a *maksif-ńi űarajak?* (Erdődi József, Erza-mordvin szövegek. Bp., 1968. 255) 'Nem adnak-e valamennyit?'

A névmás a következő mondatban tagadó értelmű: *māfijak āziń űej* (MdV.III, 238) 'Semmit se láttam'.

A magyarhoz hasonlóan az egyes számú személyes névmásokat csak akkor teszik *ki* tárgyként, ha a mondanivaló nyomatéka vagy a versritmus megkívánja. Esetleg a pongyolább, pleonazmusra hajló beszédben jönnek létre hasonló fordulatok: *noldamiś, mefā, moń mon bratnićgik kuluftińi* (MdV.III, 219) 'Engedjete el — mondja — engem, én a bátyáitokat is elpusztítottam.'

Egyes számú igealak esetén a Pl3 tárgyat is csak efféle kivételes helyzetben jelölik külön, hiszen egyébként az ige tárgyas ragozású alakjai utalnak rá. A Pl1 és Pl2-ben is ritka a személyes névmási tárgy kitétele, ha az igealak tárgyas ragozású, és a szöveggörnyezet segíti a számbeli megkülönböztetést a hasonló alakú igék közt. Pl. *śiś iśfa fājśfīkak: űālgif maśań kectā jagiđańińiń, ćaviś di kalmiś* (OMdD.III, 101) 'Így is tettek: elvették Másától a bogyót (Pl), megölték és eltemették'.

Nemcsak a tárgyas ragozás megléte okozza azonban azt, hogy a személyes névmási tárgy az erzában ritka jelenség. A másik ok a személyes névmások determinált alakjának használata, mely sokkal inkább alkalmas a nyomósításra, kiemelésre, mint az alapforma. Pl. Sg1,2: *kuduv iśa jaka, ata svat mońđak ćaufcamam i tońđak ćaufťandzat* (OMdD.III, 115) 'Haza ne menj, ha anyád (megtudja), engem is megölet, téged is megölet.'

Amit a mordvinban leíró szempontból birtokos névmásnak tartanak, lényegében nem más, mint a személyes névmások genitivusa. Szófaji viselkedését érdekes kettősség jellemzi. A mondatban jelzői szerepet is betölthet, s ekkor az erzában melléknévnek fogják fel és nem ragozzák.

Használatosak azonban a magyarhoz hasonlóan főnévi szófajértékben is. Ebben az esetben deklinálhatók és tárgyként is megjelenhetnek a mondatban. Pl. *vardo orśińđte fejťefeśf ođuźandzo: „s mońđeń na ton orśi, űāśā*” (OMdD.II, 218) 'Vardo felvette a lány ruháit: — Az anyéimet nesze te veszed föl, Unyasa.'

A *pfa* 'fej, fő' és a *jońo* 'ézés, tudat, eszmélet' szavak Px-es alakjukban az igével alkotott szerkezetben elveszíthetik eredeti jelentésüket és a visszaható névmás szerepét töltik be. Az efféle tárgyas szerkezet a reflexivitás tisztán formális kifejezője is lehet. Pl. *pfa ćavoms* 'megöli magát', *pfa maksoms* 'hagyja magát', *pfa śnams* 'dicsekszik', *pfa kandoms* 'büszkélkedik', *pfa űevťems* 'mutatkozik'; *jońo mafams* 'érzi magát' stb. (Ld. Markov 1964.82-3)

Jól összevethető a *pfa* szó eredeti fogalmi és az új, grammatikai jelentése: *řivés ki-bokas mač, čapaksne přazo vadniše di kuliks přanzo řejš (MdV.III, 272-4)* 'Egy róka az útszélre feküdt, fejét tésztával bekente és holtak tette magát'.

Nincs pontos megfelelője a mordvinban a mi kölcsönös névmásunknak. A reciprocitás az erzában kétféleképpen fejezhető ki. Az első mód a *vejke* 'egy, egyik' szót tartalmazza: *vejkest-vejkest veřiř (OMdD.III, 124)* 'Betakarják egymást'. A másik a *karčo/karšo* 'szemben vmivel, vkivel' névutón alapul: *karado karčo kařiř (OMdD.III, 129)* 'Megajándékozzák egymást'.

Az erza névmások a *meže, meži, kodamo* és *kona* kivételével, amelyeknek egyaránt lehet határozott és határozatlan, sőt partitívusi jelentése és formája is, deiktikus, aktualizáló tulajdonságuk miatt alapalakjukban is határozottnak értelmezhetők, így az objektális szerkezetben is mindig determinált tárgyat jelölnek. A magyar névmások ezzel szemben a határozottság-határozatlanság szempontjából kevésbé egységesek.

C/ A tárgy főnévi igenévvél is kifejeződhet. Az erza infinitívusi alakok közül a *nom-i, ill-i* és *abl-i* eredetűek tölthetik be ezt a szerepet. A háromféle infinitívusi forma használati körét el lehet határolni.

a/ a nominatívusi *-mo/me/ma* végződésű inf. két szemantikai csoportba tartozó igékkel alkot tárgyas szerkezetet. (Учкина, В.И., Инфинитив в мордовских языках. Тарту, 1975. 10)

- Az egyik igei csoport kezdést, a cselekvés szándékát jelzi: *karmams, ušodoms* 'kezd', *širgams* 'mozdul', *kapšams* 'siet', *kundams* 'hozzálát', *aršems* 'gondol', *anokstams, purnams* 'készül(ődik)', *šnartšems* 'igyekszik' stb. Pl. *karmašt pšajšist potema (MdV.III, 247)* 'Kezdték a fogukkal rágni'.

A *karmams* ige nemcsak eredeti értelmében fordul elő főnévi igeneves szerkezetben, hanem segédigeként is a jövő idő analitikus alakjában, mely a jövőben lejátszódó folyamatos cselekvést jelöl. Pl. *a tšoraši kor'taš šřiř: ton řaři mořniřařat, karmiř čavumat (MdV.III, 264)* 'A legénynek pedig mondta egy lány: - Ha te most odamégy, meg fognak ölni.'

Összetett jövő idejű alakja csak a tranzitív igéknek van. A magyar összetett jövő idő ugyanilyen: *fog segédige + inf.*

- A másik csoport igéi azt mutatják, hogy a cselekvő képes, vagy lehetősége, illetve kedve van a cselekvés végrehajtására: *maštoms* 'tud, képes', *tonadoms* 'megtanul, hozzászokik', *večkoms* 'szeret', orosz jöv. *moğu* 'tud, képes' stb. Pl. *mořema kudu, mon af maštan moramō (OMdD.II, 90)* 'Haza kell menni, én nem tudok énekelni.'

b/ Az *-ms* (nyj-i *-moks/męks*) végű infinitívus nagyrészt megőrizte eredeti véghatározói jelentését. Olyan finit igéknek lehet alárendelve, melyek a cselekvés végrehajtására irányuló törekvést fejezik ki: *aršems* 'kíván', *bažams* 'igyekszik, törekszik, akar', *dumams* 'gondol', *soęlašams* 'beleegyezik', *štarajams* 'törekszik' stb. Pl. *a pokš pařařniř kortašt piředā di řežež čavums di kalmams mařař, jaęidaandā javums kavtuv (OMdD.III, 101)* 'A nagy nővérek pedig összebeszéltek maguk között: elhatározták, hogy megölik és eltemetik Mását, a bogyóját ketté osztják'. A *meřems* 'mond, parancsol', *kořardoms* 'kényszerít, felhív vmire' főigékkel alkot még szerkezetet az illatívusi infinitívus, de állhat a szubjektum képességét kifejező igék mellett is. (vö. a *mo*-infinitívus) Pl. *saldat šekiř kor'tā veřššams (MdV.III, 223)* 'A katona egyre mondta, házasodjanak össze'.

Sokszor nehéz eldönteni, hogy az ilyen típusú szerkezetekben célhatározó-e még a főnévi igenév, esetleg félúton van-e a latívusi irányú határozó és a tárgy között, vagy pedig tárgyként

fogható-e fel. Csak akkor tarthatjuk egyértelműen tárgynak, ha a finit ige tárgyas ragozása, illetve annak lehetősége igazolja feltevésünket. Pl. *atāñf fájxfiriza sodasij, ŝti stroga p̄fikazifā avaza vanims i kuvaf kurgast, p̄ākist p̄ek vačšf* (MdV.III, 244) 'Az apó lánya tudta, hogy az anyja szigorúan megparancsolta az őrzést, és sokáig gereblyéztek, nagyon megéheztek'.

A mordvinban is ismert a kettős tárgyat (accusativus cum infinitivo) tartalmazó mondat szerkezet. Az erzában a finit főigék meghatározott csoportjával (verba sentiendi) a mo-infinitivust használják. Pl. *ej, zemlak ežif űeje afa jutamo* (Ucskina, 11) 'Hé, földi, nem láttál egy öregembert elmenni?'

A hagy és enged jelentésű erza igék vonzata a magyartól eltérően allativusi. Pl. *užodo, maksodo ŝef val jovtams* (Bartens, Raija, Mordvan, tšeremissin ja votjakin konjugacšion infiniittisten muotojen syntaksi. MSFOu. 170. Helsinki, 1979. 34) 'Várjon, hagyjon engem egy szót szólni'. Sem az erzában, sem a magyarban nem gyakori ez a mondat típus. A magyarban inkább előnyben részesítjük a *hogy* kötőszós tárgyi mellékmondatot. Az erzában vagy szintén alárendelő mellékmondatos szerkezettel helyettesítik, például: *ki űeize: torgaš avafdi* (MdV.II,84) 'Ki látta a boltost sírni /hogy sí r a boltos/'; vagy pedig a főige tárgyas személyragja jelzi a főnévi igenév agensét: *mafāžā avafdemā* (MdV.IV, 818) 'Hallotta őt sírni'.

c/ Az ablativusi főnévi igenév is fejezhet ki tárgyat néhány ige mellett. Azt, hogy nem valami sajátos ablativusi vonzatról, hanem tárgyesetről van szó, a főige igazolja, ugyanis tárgyas személyragokat is felvehet.

- Az akarást kifejező igék (verba voluntatis): *kardams* 'tilt', *karmavtoms* 'kényszerít, parancsol', *űefems* 'mond, kér, parancsol' stb. tárgya lehet a *-mado* végződésű igenév. Pl. *araš, a iŝta űejeñ ŝkaš űefi efamodo. ŝe efamoš űefi večkemado* (Ucskina, 14) 'Nem, a mostani kor nem így parancsolja az életet. Ez az élet szeretni parancsol.'

- A másik ilyen vonzatú igecsoport a cselekvés kezdetét vagy befejezését jelzi: *karmams* 'kezd', *lotkams* 'abbahagy', *atkazams* 'megtagad' stb. Pl. *morotűe alamoñ-alamoñ kadovšf udalov di karmāšf čuf mafavomdo* (uo.) 'A dalok lassan-lassan hátramaradtak és kezdtek alig hallatszani.'

- A látást, hallást, hallomást jelentő igéknek nemcsak a *mo-*, hanem a *mado-*infinitivus is alárendelődhet. Az igéknek ez a köre tárgyas ragokat vesz fel, ha a főnévi igenév tárgyesetben álló agense határozott. Valójában accusativus cum infinitivo szerkezetről van itt szó, ahol az egyik tárgyat a tárgyas igealakok jelzik. Pl. *ki űeize avafdemede* (MdV.II, 17) 'Ki látta sírni őt'.

Az infinitivusok használata során sok átfedés lehetséges, mikor ugyanabban a szerepben kétféle formát is használnak. Pl. Csirgusi faluban: *mešf jutamsto sovamodo* (Jermuskin 1978. 255) 'Kérte beugrani útközben' és *mešf jutamsto sovamo* (uo.) 'ua.' R. Bartens azonban felhívja a figyelmet a tranzitív igék egy olyan csoportjára, melyek teljes értékű igeként ill-i infinitivust vonzanak, segédigei jellegű használatban pedig *mo-*végűt. (Ld. Bartens 33)

Az északkeleti nyelvjárásokban a *-mo* képzős igeneveket a tárgy szokásos esetragjaival látják el. A képző elveszíti zárómorféma jellegét, s a vele kiegészült szót főnévként ragozódik. Pl. *ašaf večki kortamoñf* (pro *kortamo*) (Jermuskin 1978. 200) 'Az öreg szeret beszélgetni.'

A főnévi igenév személyragos alakjai az infinitivus tárgyaként szereplő személyes névmások segítségével jöttek létre: *+molān iŝteñe sonze* > *molān iŝteñenze* 'megyek kikísérni őt' *+molān iŝteñe sinst* > *molān iŝteñest* 'megyek kikísérni őket' (Ucskina 8) Pl. *dumif*

čavomonok (OMdD.III, 131) 'Gondolnak ütni minket'; *avas karmas skaliuf potaftiminza, lofciza aras* (MdV.III, 238) 'Az anya kezdte a tehenet fejni, teje nincs'.

A tárgyjelölés szempontjából hasonlít a magyar és erza infinitívusok személyragozása. A magyarban is jelezheti a személyes névmási tárgyat a főnévi igenév Px-e.

d/ Egyéb szófajta is lehet tárgy főnévi értékben.

Pl. melléknév: *kona paro feji, sešen lomatnejak paro teji* (közmondás) 'Aki jót tesz, annak az emberek is jót tesznek.'

Tőszámnév: *avas, avas pustaŋka, kajas vejke* (MdV.III, 280) 'Sírt-rítt a sármányka, ledobott egyet'; sorszámnév: *nileceš ešija pšad* (OMdD.III, 132) 'A negyediket nem fejeztem be'.

A tárgyszó alakja a mordvinban tehát főként a tárgy szemantikájától függ, s ez az a lényeges különbség, mely elhatárolja nemcsak a magyar, hanem a balti finn szerkezettől is. Az erzában a főlérendelt tag csak kivételesen határozhatja meg a tárgyeset formáját. A tárgy a főnévi, melléknévi vagy határozói igeneves szerkezetben többnyire genitívusi alakú.

III.

1. A tárgyas szerkezet alaptagja lehet az igei állítmány, vagy bármilyen más mondatrész, ha igenévvel, illetőleg deverbális névszóval van kifejezve. Pl. Vx-es ige: *kal kundan* 'halat fogok'; ms-inf.: *kalon kundams* 'halat fogni'; mo-inf.: *kalon kundamo* 'halfogás'; I.partic.: *kalon kundiča kelmes* (Правила морфологии, орфографии, синтаксиса и пунктуации м-их языков. С., 1977. 87) 'a halfogó megfagyott'; IV. partic.: *molš son, pšad noldaš* (uo.) 'Ment fejét lehajtva'.

Mondatrészek szerint az alaptag lehet: igei állítmány — *teñčleše kudolš di tuš* (OMdD.II, 94) 'Felsöpörte a házat és elment'; alany — *tefazo mefi: nadi pečkernešde baranoš* (MdV.III, 229–30) 'Az apja mondja: - Le kell vágni a bárányt'; tárgy — *ot, tšatne karmas eše vifeš kelamo i potme pejšesek* (MdV.III, 284) 'Nos, a manók elkezdtek az erdőt vágni és fogukkal rágni'; határozó — *inazirs kučš saldat šifš pakafinza kočkama* (MdV.III, 221) 'A király elküldött egy katonát összeszedni a lány csontjait'; jelző — *vedenš kandi lomašes tuš kalon kundamo* (saját mondatom) 'A vízhordó ember elment halat fogni'.

2. Az igék alapjelentését az indoeurópai nyelvészet hagyományait követve a cselekvés irányulása szerint szokás vizsgálni.

Az erzában nem mindig könnyű elkülöníteni egymástól a tranzitív és intranszitív igéket. Sok az olyan ige, amelynek kétféle jelentése is van. Pl. *ušedomš* 'kezd, kezdődik', *javoms* 'oszt, osztódik', *tokams* 'érint, hozzáér', *oršams* 'öltöztet, öltözik' stb. Ezen kívül nem mindig jelöljük a tárgyat, ha inkább a cselekvést hangsúlyozzuk.

Számunkra fontosabb most az a szempont, hogy van-e az igének tárgyas ragozása.

Az erzában vannak olyan igék, amelyek tárgyas ragozásban sohasem használatosak (pl. *kuloms* 'meghal', *uloms* 'van', *ozams* 'leül', *moloms* 'megy', *jarsams* 'eszik', *šfams* 'feláll', *prams* 'leesik', *šovams* 'bemegy', *šifšems* 'elfárad' stb.), és vannak olyanok, amelyeknek lehet tárgyas ragozása. Az utóbbi csoport további két alosztályba sorolható aszerint, vajon lehet-e az igének valódi tárgya, vagy pedig csak locatívust vagy temporalist jelölő kizárólag 3. személyű tárgya lehet. (A magyarral kapcsolatban ld. Wacha Balázs, Az ige és a tárgy kapcsolata a magyarban. NyK. LXXVI. 157–8)

A cselekvő igék egy részén kívül a műveltető igék is tárgyasak. Az erzában a -vt, -d/-t, -st képzők hoznak létre faktitív, illetve kauzatív jelentésű tranzitív igéket. Jelentésük mindig

feltételezi a tárgyat, amely azonban nem a cselekvés objektuma, hanem a szűbjektuma, az ún. eszköző alany. A kauzatív igék tehát most nemigen érintik mondanivalónk lényegét.

3. Az erza-mordvinban a tárgy szemantikája nem csupán a tárgyszó formáját határozza meg, hanem az igei állítmányra is hat. Ha a mondatban határozatlan tárgy szerepel, a tárgyas szerkezet igéje az alanyi ragozás végződéseit veszi fel, határozott tárgy mellett pedig lehet tárgyas ragozású is.

A névszói és igei determináció egy töről fakad, nyelvi szerepük lényegében ugyanaz.

Az erzában párhuzamosan a névszóragozás kettős rendszerével két konjugáció létezik. Az első igeragozási sor személyragjai az alany személyét és számát jelzik, a második paradigma ezen kívül a tárgy számára és személyére is utalhat. Innen származik a hagyományos és sokak által helytelenített alanyi és tárgyas ragozás elnevezés. Mivel az utóbbi a tárgy határozottságának jelölésében vesz részt, többen a determinatív, illetve a határozott jelzőt ajánlják megkülönböztetésére. Én magam inkább vonzódok a szélesebb körben ismert, így egyértelműen használható alanyi és tárgyas kifejezésekhez, melyek ugyanazt a jelenséget takarják. Igaz, a szemlélet, amely alapján elnevezték, más. A legpontosabb természetesen a határozott tárgyas ragozás lenne.

A kettős igeragozási rendszer több uráli nyelvben is megvan. (magyar, vogul, osztják; erza- és moksa-mordvin; nyenyec, enyec, nganaszán; szelkup).

Az említett nyelvek tárgyas ragozása szinte csak alapfunkcióban egyezik: az igealak rámutat a határozott tárgyra. A rokon nyelvek tárgyas paradigmái nem alkotnak egységes típust. Legfontosabb eltéréseiket akkor tárhatjuk fel, ha az igealakok felépítésének elveit, illetve a tárgy számára és személyére való rámutatás differenciáltsági fokát vizsgáljuk.

A strukturális szempont szerint szamojéd-magyar, vogul és mordvin típust lehet megkülönböztetni. (Серебрянников, К проблеме происхождения объектного спряжения в уральских яз-ах. ВЯ. 1968. №5 22-3) Az első típusban nincsen tárgyra utaló inkorporált elem. Ez alapján sorolható ide az osztják is, bár van egy sajátossága a magyarral és a szamojéd nyelvekkel szemben, hogy jelen időben van / praesens jel, mely a vogul / tárgyjelre emlékeztet.

A vogulban az igealaki és a Vx között tárgyra utaló jel helyezkedik el. A mordvin típus a legbonyolultabb, az igealakokban jelzi az 1., 2. és 3. személyű tárgyat.

A tárgyra való rámutatás szerint szintén három csoport különíthető el.

A legegyszerűbb a magyar típus. Az igealakok csak a 3. személyű tárgyra utalhatnak, s ugyanaz a forma vonatkozik az egyes és többes számra is. Egyetlen kivétel a várlak-féle alak, amely 2. személyre vonatkozik. Lényegében nem is beszélhetünk sem számbeli, sem személybeli differenciáltságról. A szelkup rendszert is ide sorolhatjuk, ahol a tranzitív ige alanyi, illetve tárgyas ragozása a harmadik személyű tárgy esetén a tárgy határozatlanságát vagy határozottságát jelzi.

Az obi-ugor-szamojéd típusban az alakok a tárgy száma szerint különülnek el. A vogulban minden személyben jelzik a tárgy Sg, Du vagy Pl voltát. Az osztják igealakok akkor jelzik a tárgy számát, ha az 3. személyű.

A mordvinban a tárgyas ragozású ige utal a tárgy személyére, 3. személyben a számára is.

A tárgyas ragozást a nyelvészek egy része későn kialakult jelenségnek tartotta (Szinyei, Collinder), mások szerint, épp ellenkezőleg, már az uráli alapnyelvben megkezdődhetett a két

igeragozás elkülönülése (Hajdú P., Litkin V.I., Rédei K., Szerebrennyikov B.A.). Ez utóbbi feltevést valószínűsíti az a rokon nyelveinkben megfigyelhető tény, hogy a Sg3 igealakot szinte mindenütt kétféleképpen ragozzák: személyraggal vagy anélkül. Az ősi tárgyas ragozás személyragjai tranzitív igékhez, az egykori határozatlan végződésűek, ill. a Ø pedig intranzitív igékhez járultak. A zürjén és a szajáni szamojéd nyelvek adatai, esetleg a magyar is ezt támasztja alá.

A kettős igeragozás kialakulásának meglévő tendenciája a mordvinban érvényesült a legtökéletesebben. Ha a mordvin tárgyas ragozási rendszert a magyarral hasonlítjuk össze, úgy tűnik, hogy az utóbbiban egy félbemaradt nyelvi fejlődésnek vagyunk tanúi, mivel csak 3. személyű tárgy esetén teljes a ragozási sor. A kivételszámba menő 2. személyű tárgyra utaló alakokat van aki nem is sorolja a tárgyas ragozás paradigmájához (vö. Lotz J., Éder Z., Keresztes K. írásaiban).

Elképzelhető, hogyha a magyar igeragozást csak önmagában vizsgáljuk, logikusabbnak tűnik az ún. implicativust határozatlan formának tartani. A megfelelő rokon nyelvi rendszerrel való összehasonlítás azonban a tárgyas ragozáshoz tartozását bizonyítja. A mordvinban ugyanis a várak-féle alakok szervesen illeszkednek a tárgyas ragozás rendszerébe.

Az erza tárgyas igeragozás paradigmáját az érdeklődők több kiadványban is megtalálhatják. Pl. Erdődi József, Erza-mordvin szövegek. Bp., 1968; Mosin, M.V.- Bajuskin, N.S., Ersámordvan oppikirja. SKS. Helsinki, 1983; Szerebrennyikov 1967. stb.

A magyar és mordvin tárgyas ragozási rendszerek létrejöttére vonatkozó nézetek sokban hasonlítanak egymásra. Az egyezés nem véletlen. Hunfalvy majd Budenz éppen a mordvin tárgyas igealakok szerkezeti tulajdonságait általánosította a magyarra, s alkotta meg az ún. agglutinációs elméletet. Klemm Antal pedig, aki továbbfejlesztette Melich János adaptációs teóriáját, nemcsak a magyar, hanem a mordvin tárgyas ragozás történetével is foglalkozott.

A Hunfalvy — Budenz-féle vélemény megfelelőjét a mordvinnal kapcsolatban Wiedemann ismerteti az első tüzetes erza nyelvtanban (Wiedemann, F.J. Grammatik der erzamordwinischen Sprache. St.-Petersburg, 1865.74-75).

Bubrich és Szerebrennyikov véleménye közel esik a Klemm Antal-i felfogáshoz.

A Papp István nevéhez fűződő sűrítési, vagy más szóval továbbragozási elmélet megfelelőjét az erzára vonatkoztatva szintén Bubrichnál találjuk meg.

Az erza tárgyas ragozás létrejöttének magyarázatában valószínűleg mindhárom elméletnek része lehet. A mai rendszer annyira bonyolult és heterogén, hogy egyetlen egyelvű fejlődési folyamatban nem alakulhatott ki. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az analógiás változásokat sem, melyek jelentősen megváltoztatták a paradigma képét. Többen feltételezik, hogy volt egy olyan korszak, amikor az erza tárgyas ragozás rendszere morfológiailag logikusabb, arányos egészet alkotott. Az elképzelt rendszer azonban még nyelvjárási szinten sem maradt ránk. Az eredet kérdésére adott válasz gyanánt meg kell tehát elégednünk a történeti hipotézisekkel.

Szerebrennyikov rekonstrukciója szerint a mordvin determinatív ragozás nem előzmények nélkül jött létre. A PU-i nyelvállapotra kvantitatív elvű tárgyas ragozást tesz fel. A mordvin rendszernek alapnyelvre való visszavetítését azonban már a mai magyar nyelv alapján is kétségsbe vonhatjuk, ahol számjelölés nem figyelhető meg.

A másik serkentő erő, mely a tárgyas rendszer kialakulásában működött, a főnév állítmányi ragozása lehetett.

A rendszer kiteljesedése aztán néhány strukturális alkotórész kialakulásával is kapcsolatba került. Létrejött a személyragok, a cselekvés tárgyát kifejező speciális elemek és az időjelek rendszere. A mai igealakok is többől, a tárgyra, alanyra és az időre utaló elemből állnak.

A kikövetkeztetett régi modell átalakulásában néhány érdekes fejlődési tendenciát figyelhetünk meg.

- Felbomlott az alanyra utaló személyragok rendszere: az alanyi ragozásra jellemző végződésekkel helyettesítették őket, vagy eltűntek.
- A tárgyra utaló elem több esetben eltűnt, mivel a paradigmában a $\emptyset$ morféma átveheti a szerepét.
- A ritkán használt igealakokat helyettesítik a sűrűn előforduló formákkal.
- Néhány igealak azonos felépítésű az alanyi és a tárgyas ragozásban is. Elképzelhető, hogy a határozott forma volt az eredeti, ez szorította ki a másikat, mivel intenzívebb jelentésárnyalatú volt.
- Az alanyt jelző személyragok analógikus átértékelődése is előfordul.
- Megváltozhatott az igető is. A *sa* morféma eredetileg tárgyra utaló elemből praesens-jelként csatlakozott a *tõhõz*. Hasonlóan viselkedett az 1. múlt idő *i* jele is.

A nyelvészek közül néhányan nem zárják ki annak lehetőségét, hogy az eredeti arányos rendszer felbomlásában bizonyos extralingvisztikai tényezőknek is volt szerepe. Itt elsősorban a nem finnugor szubsztrátumok hatásával számolnak, mely meggyengíthette a gondolkodásban a határozott tárgy következetes jelzésének igényét.

Úgy gondolom, nem szabad egyetértenünk egy ilyesfajta felfogással, mely a nyelvi változásokban dekadenciát lát. Meglehet, hogy a mai erza paradigma morfológiailag nem olyan egységes, mint amilyen egy régebbi nyelvállapotra esetleg kikövetkeztethető, használatában azonban szintaktikai szempontból semmiféle „gyengülés” nem figyelhető meg, sőt a tárgyas ragozás eredeti funkcióját megtartva, újabb jelentésárnyalatokkal is gazdagodhat.

Az alaprendszer nagymértékben egyszerűsödött: ma a 28 alakot csupán 15 végződés jelzi. Ez azonban inkább ésszerűsödést jelent, mivel az amúgy is igen ritkán előforduló formák mosódtak egybe. A kommunikációs aktusban legfontosabb szerepet játszó viszonyokat, mint például „én téged”, „ő téged”, „te engem”, „ő engem” és a 3. személyű tárgy eseteit elkerülte az ilyen változás. Az alaktani átalakulások nem érintették az alapvető alanyi-tárgyas oppozíciót sem. Az „eltűnt” igealakokat sohasem alanyi ragozásúak váltották fel, hanem a rendszerben hozzájuk közel álló határozottak. Továbbra is határozott igealakok utalhatnak az objektum valamennyi személyére mindkét számban.

A tárgyas ragozás funkciói közül elsődleges az articulusi. Ezt a szerepét illusztrálják a tárgyas ragozású igét tartalmazó leggyakoribb erza szerkezetek is, melyeket a következőkben röviden összefoglalunk.

Tárgyas ragozású lehet az igei állítmány, ha alárendelt tárgyszava: 1. Det. gen-ragos köznév, illetve nem személyt jelentő tulajdonnév. 2. Indet. gen-ragos személynév vagy kontextus által determinált köznév. 3. Px-es névszó. 4. Személyes névmás. 5. Mutató névmás -*í* raggal. 6. Vonatkozó (kérdő) névmások. 7. A *vése* általános névmás ragtalanul. 8. A visszaható névmás szerepét betöltő *prá* és *jožo* szavak Px-szel ellátva. 9. Elvileg a birtokos névmások is kerülhetnek ilyen szerkezetbe, de saját anyagomban nem fordultak elő. 10. A kopulatív főnévi összetételek indet. Nom. alakja, mivel összefoglalást, egész dolgot fejez ki, s az összetétel jelentése nem azonos a tagok jelentésének összegével. Pl.

tosa uskftinžā vīfi stiringiŕi tšoringiŕi (MdV.III, 231) 'Akkor kivitette az erdőbe a gyerekeket (tkp. lányokat-fiúkat)' Ezek a „páros főnevek” határozott igés szerkezetben természetesen Px-esen is előfordulnak. Pl. *olonka mač di vānctinžā kedendzā-pilgindzā di soŕc korte...* (OMdD.III,105) 'Aljonka lefeküdt és kinyújtotta kezét-lábát (tkp. kinyújtózkodott) és így szól...' 11. -ms végű infinitivus vagy határozott tárgyat tartalmazó főnévi igeneves-szerkezet gyakran áll tárgyas ragozású igével. Ekkor a személyragos ige egy bizonyos mértékben elveszítheti jelentésbeli önállóságát és félsegédigeként lép fel. pl. *siŕ vāsiŕ kundams sonza* (MdV.III, 265) 'Azok megpróbálták elkapni őt', 12. A -mo képzős infinitivus általában nem jelöl határozott tárgyat. Következő nyelvjárási példánk kivételszámba megy: *kizaj jakif mazi jakstefe panarso, karksaŕel kušakso, robutamoš i a večkiliže* (OMdD.II, 214) 'Kizaj szép, piros ingben járt, övvel felörezve, dolgozni nem szeretett'. Magyarázatul az szolgálhat, hogy a Cx-szel továbbragozott infinitivus igei (igenévi) eredete elhomályosult és főnévvé értékelődött át. 13. A *mado*-típusú infinitivusszal accusativus cum infinitivo szerkezetben kapcsolódhat tárgyas ragozású ige. 14. A főmondat igéje lehet tárgyas ragozású, ha a mellékmondat kötőszós vagy kötőszó nélküli tárgyi alárendelés. Pl. *košō sodasak, što avandzō putiŕ bolŕiŕias?* (OMdD.III, 23) 'Honnan tudod, hogy az anyját kórházba vitték?' A főmondatban mutató névmási utalószó is szerepelhet. Pl. *šormadumš viŕš staka robotas i konaš mašte šormaduma, seŕi uskuliŕ lomaŕi veli* (OMdD.III, 72) 'A hímzés nehéz munka volt, és aki tudott hímezni, azt hívták másik faluba is.' 15. A kijelentést megelőző vagy követő egész kontextus is - mint határozott tárgy kifejezője - kívánhat tárgyas ragozású igét. Pl. *vāsiže babas, aras fiŕes i arasf kalŕ* (MdV.III, 274) 'Nézte az asszony: nincs róka és nincs hal'. 16. A közmondásokra, népi mondókákra jellemző szerkezetben a tárgy odaértett, általános fogalom. Pl. *vadfasto poršak, valaŕfasto nilšak* (Markov 1964. 84) 'Jól megrágod, könnyen nyeled'.

A mai erza-mordvinban a „határozatlan tárgy → alanyi ragozású ige, határozott tárgy → tárgyas ragozású ige” képlet nem érvényesül olyan tisztán, mint a magyarban. Az igei állítmány és a tárgy közötti morfológiai viszony nemcsak a tárgy, hanem az ige szemantikájának is függvénye.

A két nyelv tárgyas ragozásának használatában mutatkozó lényeges eltérés a mordvin határozott ragozás aspektusjelölő tulajdonságából adódik.

Az aspektus szorosan összefügg a határozottság nyelvi kifejezőeszközeivel, mivel a közlési folyamatban szintén konkretizáló, aktualizáló szerepe van.

A mordvin aspektusrendszer leírásában igen sok szemléletbeli hiányossággal, nemritkán nyelvész-nemzedékeket túlélő, kritikátlanul ismételt tévhittel találkozhatunk.

Az alapvető módszertani tévedésnek azt tartom, hogy a mordvin rendszer jellemzéséhez indulásnak a más típusú orosz használattal, túlzott mértékben általánosítva a szláv igeszemlélet tulajdonságait, s egyúttal leszűkítve az aspektualitás sokrétű kategóriáját a „vid” jelenségére.

Az erza „aspektualitás-mező” (Бондарко, А.В., Принципы сопоставительного исследования аспектуальных отношений: ALH.XXIX.Вр., 229) komponensei közül hiányzik a „vid” grammatikai (morfológiai) kategóriája. Az erza igék — ellentétben az oroszokkal — szótári alakjukban és alanyi ragozásban semlegesek a folyamatosság-befejezettség szempontjából. A perfektivitás-imperfektivitás, miként a magyarban is, részleges grammatikalizációjú „kvázivid” alakulatokkal fejezhető ki, ezek azonban a két rokon nyelv esetében is más-másféleképpen realizálódnak.

Az erza-mordvin aspektualitás központját az igék akcióminősége (Aktionsart) szerinti megkülönböztetés jelenti. Az aspektusmező jelentősebb elemei közé tartoznak még a terminatív-aterminatív igei oppozíciók; kifejezhető a cselekvés határának elérése vagy el nem érése; fontos, hogy kibontakozó folyamat jelzése vagy egész tény közlése történik-e; lehetséges a cselekvés időbeli lokalizálása, illetve időn kívülségének jelzése.

Az erza aspektus alapvetően a kvalitatív típusba sorolható. Ez a szemléleti típus az igei cselekvést, állapotot vagy történést az actio gyakorisága és folyamatossága, illetőleg az időtartam és az intenzitás foka szempontjából jellemzi. A kvantitatív aspektualitás jelentései kombinálódhatnak a minőségi szemlélet jelenségeivel, s így sajátos módon modifikálódnak.

Az erza igék az actio lefolyásának, illetve magának a létezésnek módja szerint a magyarhoz hasonlóan oszthatók jelentéstani-aspektológiai csoportokba: vannak tartós-huzamosak (lamo-kratnoj) és mozzanatosak (vejkekratnoj glagolt).

A különböző akcióminőségű igék alanyi illetve tárgyas ragozású alakjainak jelentéskülönbségeit sokan vizsgálták már. Markov (1964.69–77) tapasztalata és saját példaanyagom is cáfolja azt a Jevszjevvtől kezdve megkövesedett véleményt, hogy a tárgyas ragozású igék csak jövő és múlt időt fejezhetnek ki, mivel mindig perfektív cselekvést jelölnek. (Талабаев, М. Я., Эрзянь келень грамматика. Васенце пелькс. Фонетика ды морфология средней школанень. Саранск, 1962. 120; Якубинская 76)

Ezzel szemben inkább az figyelhető meg, hogy a tárgyas ragozás kiemeli a tárgyra irányuló cselekvés ideiglenes, terminatív jellegét. Ha a cselekvésnek nincs időbeli határa, az igei állítmány alanyi ragozású akkor is, ha a tárgy határozott. Pl. *kišiča bokas a jakan, a večkan kišičiat* (OMdD.III, 131) 'A táncolókhöz nem járok, nem szeretem a táncolókat.' Azaz: általában nem szereti, nincs időhöz kötve. De: *āfīmā astīmā, urvakstā tšoraí, avas mēfā: moš at večksaman* (MdV.III, 272) 'Éltünk, éldegéltünk, megházasítottam a legényt, az asszony így beszél: nem szeret engem.' Hangsúlyozódik, hogy éppen a beszélés idején nem szereti, lehet, hogy azelőtt másként volt.

A tárgyas ragozású ige konkrét tényt közöl, mely nyilván összefügg azzal, hogy határozott tárgyra irányul, s mindebből következhet az is, hogy általában időben lokalizált, eredményes és totális actiót jelöl, szemben az alanyi ragozású igék általános tényközlésével. Ez valóban mutat némi hasonlóságot az orosz folyamatos-befejezett rendszerrel.

Néhány nyelvész (pl. Ипполитова, Э. С., Образование глаголов видовой направленности в мордовских языках. Москва, 1954) ezen felbátorodva azt is megpróbálta bizonyítani, hogy az aspektus a mordvinban nemcsak szintaktikai, hanem grammatikai kategóriaként is megjelenik úgy, mint az orosz nyelvben.

A tárgyas ragozás perfektív jelentésének semlegesítésére valóban megfelel a *-kša* iteratív képző, mely minden igitőhöz csatlakozhat. Valódi nyelvtani imperfektivációról úgy gondolom, még nincs szó, mivel a *-kša* megőrzi mennyiségi aspektusjegyeit: utal a cselekvés kisebb fokú intenzitására is. Pl. *maron sovavtija ružijaštkak, kopaš kekšekšálja latišen alov di stavtija ugols* (Серебренников, Категория времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп. Москва, 1960. 229) 'Magával hozta a pusát is, amelyet az eresz alatt rejtegetett és a sarokba állította.'

Ugyancsak a perfektivitás közömbösítésére szolgál az ún. második (huzamos) múlt idő, mely a múltban hosszan tartó, nem befejezett, szokásosan ismétlődő cselekvést, folyamatot jelöl. Pl. *kudońčen son sval sovil apak kapša, pfanzo kíř véřga. sajlilše kartuzonzo, toklilše*

kudŕav sakalonso di čopoda ugolomŕ pŕelŕv, koso ašŕes a pokšŕke pazavŕŕe, ŕoiŕ kŕost (uo. 228) 'A házba mindig ráérősen lépett be, fejét magasan tartva. Lehúzogatta sapkáját, megigazgatta göndör szakállát és keresztet vetett a sötét sarok felé, ahol egy kis szentkép volt.'

A képzős és az emfatikus igeidővel történő „imperpektíváció” egymással megegyező szerepét igazolja a szabajevi-kacselajevi nyelvjárás, ahol a hiányzó 2. múlt idő helyett gyakorító igéket használnak. (Objedkin, V.D., OMD.III, 19)

Maszlov kifejezéseit használva (К ОСНОВАНИЯМ СОПОСТАВИТЕЛЬНОЙ АСПЕКТОЛОГИИ.: Вопросы сопоставительной аспектологии. Л., 1978. 23) megállapíthatjuk, hogy az erzában igei és nem-igei aspektualitás is létezik. Igei aspektualitást fejeznek ki az akcióminőséget jelző igeosztályok oppozíciói. Ez a jelenség az ún. rejtett grammatikához tartozik. Az analitikus kifejezések (pl. a kezdő igék használata, az *ej* szócska intra terminos folyamat, 'épp most' jelzésére stb.) jellegüktől függően a lexikai vagy a kontexto-szintaktikai aspektualitás megnyilvánulásai.

A tárgyas ragozás perfektív jellegű használata a nem-igei jegyekhez sorolható, hiszen a mondatban, az állítmányi rész szerkezettagjainak nyelvtani jellemzői által jut kifejezésre. Mindig a kontexto-szintaktikai aspektualitás része.

Ez utóbbi aspektualitás-típus jellemzi a mordvinhoz közeli balti finn csoportot is. A cselekvés folyamatossága-befejezettsége ott is a mondat szintjén, a tárgyas szerkezetekben fejeződik ki. Az aspektualitásnak nincs külön jelölője, hanem keveredik a determinációval a teljes-részleges oppozíciókban.

A mordvin és a balti finn rendszer — jóllehet mai formájában sokban eltér egymástól — mind nyelvtörténetileg, mind a betöltött nyelvi szerep alapján nagyon hasonló. Elsődleges feltétele az ige aktualizációjának a tárgyas szerkezetben meglévő határozott és teljes tárgy.

Az erza aspektusrendszer tehát inkább a rokon nyelvek, mint az orosz típusába tartozik. Ez utóbbival kapcsolatban — úgy látszik — „areális hatások” nem annyira a nyelvi rendszert, mint inkább a nyelvtanírókat érték.

Rövidítések

- FUF. = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsingfors-Leipzig, Helsinki
- MdChr. = Paasonen, H., Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss. 2. Aufl. Helsinki 1953.
- MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Szerk. Tompa J. II. Bp., 1970.
- MdV. = Paasonen, H., Mordwinische Volksdichtung. Helsinki
- OMdD. = Očerki mordovskih dialektov. Szaranszk
- mdE = erza-mordvin
- mdM = moksa-mordvin
- m. = magyar
- PU = uráli alapnyelv
- Cx, Px = esetrag, birtokos személyrag
- det., indet. = determinált, határozott; indeterminált, határozatlan
- Sg, Pl = egyes szám, többes szám
- O, S, V = objektum (tárgy), alany, igei állítmány
- ∅ = zéró morféma